

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

УДК 321.7(049.3)

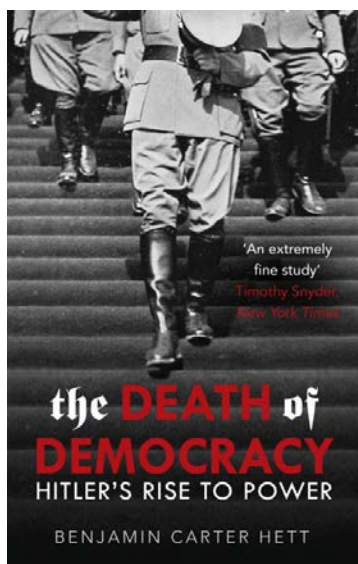
DOI: <https://doi.org/10.22182/spm.6422019.16>

Осврт

Дејан Бурсаћ*

Институт за политичке студије, Београд

ЛЕКЦИЈЕ О СМРТИ ДЕМОКРАТИЈЕ

Benjamin Carter Hett, *The Death of Democracy: Hitler's Rise to Power*, William Heinemann, London, 2018, p. 280.

---

* Електронска адреса аутора: dejan.bursac@ips.ac.rs

Данашње време карактерише дубока криза демократског поретка, пре свега у Сједињеним Америчким Државама, али и широм Европе. Поредак је угрожен пролонгираним последицама економске кризе која се десила пре више од деценије; затим континуираним безбедносним притиском који долази из више праваца: страхом од међународног тероризма, од губитка глобалног примата или од масовног прилива миграната; културолошким ратовима конзервативне деснице и постмодерне левице; као и популистичким политичарима који нуде инстант решења за проблеме око којих су грађани изгубили поверење у традиционалне елите. Награђивана књига Бенцамина Картер Хета, америчког историчара, професора на Градском универзитету Њујорка (енг. City University of New York), стога долази у право време. Хет је историчар који се бавио примарно Вајмарском Немачком, те је аутор неколико популарних књига о тој епохи. „Смрт демократије” је добро написана и поткована студија механике распада демократског режима и успона популистичког тј. ауторитарног лидера, чија ће власт имати катастрофалне последице по цело човечанство. Аутор, говорећи о немачкој републици између два светска рата, слика помало нереалан приказ стабилне, просвећене и напредне демократије; иако је јасно да је читав период двадесетих и тридесетих година прошлог века у овој земљи доба велике нестабилности и друштвених превирања. Ауторовој идеализацији се не може међутим приговорити да је, посебно у контрасту са претходним периодом, Вајмарска република искорак ка индивидуалним правима и слободама, проширеним и заштићеним правима радника, толеранцији сваковрсних мањина. Које год виђење узели за реалније: оно проблематичне и интерно подељене протодемократије која никад није успела да досегне идеале претпостављене у сопственом уставу, или оно успешне космополитске либералне демократије; свакако се поставља питање – како је такав пад у ауторитаризам и варварство био могућ? Подсвесно, а понекад и имплицитно наговештено од стране аутора, студија просто намеће питање: може ли се ово догодити и данас? Да ли су лекције, везане за ауторитарни пад немачке нације пре мање од стотину година, актуелне и примењиве на демократски свет у другој деценији 21. века?

Картер Хет своју студију почиње „од краја”, односно од ноћи паљења Рајхстага и последица тог догађаја, одмотавајући клупко комплексних разлога који су довели до брзе и потпуне смрти прве немачке демократије, називајући то једним од најкомплекснијих питања модерне историје. Као први фактор утицаја издвојен је рат, односно траума „новембра 1918”. Фрустрација поразом, додатно погоршана митологизацијом разлога пропасти западног фронта и ширења мита о „ножу у леђа” – тобожњој унутрашњој издаји Јевреја и социјалиста који су довели до урушавања немачке војске, која се практично до новембра јуначки држала, створили су погодну климу за друштвену поларизацију око емотивно изузетно запаљивог питања. Не треба сметнути с ума да је један од најзаслужнијих за ширење тог мита био управо Паул фон Хинденбург, фелдмаршал империјалне војске и председник Немачке од 1925. године. Хинденбург је, како га Картер Хет описује, био човек претерано забринут за очување сопствене репутације – те је мит о издаји послужио као заштита од личне одговорности. Ова Хинденбургова особина ће се посебно катастрофално испољити у пресудним годинама Хитлеровог доласка на власт. Повезано са питањем ратног пораза, налазило се и питање места нове Немачке у поратном свету. Продемократски политичари попут дугогодишњег министра спољних послова Густава Штресемана су схватили да једино Немачка интегрисана у растуће глобализован свет – може бити демократска Немачка. Парадокс се налазио у томе што се радило о свету у коме је Немачка поражена страна у Великом рату, а у коме су правила постављали Лондон, Париз, Вашингтон. Реалност, у том смислу, није била у сагласју са сликом о свету просечног Немца, те је релативни успех интеграције у међународни систем довео немачке националисте у стање отпора. Картер Хет због тога национал-социјалисте назива пре свега „националистичким протестним покретом против глобализације”. Чак и пре економске катастрофе велике депресије, нацисти су у свом програму заступали изолационизам, економску аутархију и прекид имиграције у Немачку.

Фрустрација послера-тним политичким процесима повезала је неколико интересних група у јаку коалицију против демократије. Војска се логично противила међународним

обавезама ограничене и слабо финансиране оружане силе коју је наметао Версајски мировни уговор. Велики бизниси су сматрали да демократија не ради за њих, будући да је омогућила доминацију социјалдемократа у партијском систему, који су заузврат спроводили регулативне мере према привреди: систем државне арбитраже око висине зарада је био кључна, али не и једина тачка њиховог отпора. Међутим, иницијалну подршку међу гласачима нацисти су пронашли у руралним, протестантским подручјима севера и истока Немачке. Порука самодовољности и антиглобализма наишла је на плодно тле међу фармерима и ратарима који су били погођени слободном трговином и нестабилним ценама пољопривредних производа двадесетих година. Временом, популарност нациста се проширила и на протестантску средњу класу, у веће градове. Успеху Хитлерове поруке међу овом религијском групом значајно је допринела структура друштвених расцепа у Немачкој тог доба. Наиме, католике средишње и јужне Немачке већ су окупљале етаблиране политичке странке: Партија центра и Баварска народна партија. Градску радничку класу окупљале су социјалдемократе и, у случају сиромашних радника, комунисти. Чврста линија раздвајања друштвених група спречила је јачу мобилизацију протестаната у правцу Социјалдемократске партије, као и значајније преласке преко религијских линија у погледу политичке подршке. Протестантске странке деснице, ако су успеле да покрену гласаче у првој поратној деценији, значајно су изгубиле подршку након удара економске депресије почетком тридесетих година, која је ове делове друштва оставила на ветрометини као губитнике глобализације. То је простор у који идеолошки улазе нацисти, а не треба заборавити да у том тренутку готово две трећине становништва Немачке чине протестанти. У овој религијској групи, поготово у руралним деловима земље, створена је једна врста отпора према новој републици: конзервативне сеоске или провинцијске заједнице гледале су са презиром перципирани (и од стране десних политичара, а на крају и самог Хитлера, често наглашавани) морални пад Берлина и целе нације. За њих, наглашава Картер Хет, космополитски Берлин је са својим слободама, модерном уметношћу, сексуалним експериментисањем и политичком корупцијом био отуђен и несхватљив, док им је Република

била сувише далека, сувише страна, сувише јеврејска, сувише католичка, сувише либерална, сувише комунистичка.

Антиглобалистичка и иницијално антикапиталистичка порука нациста посебно је звучно деловала у времену катастрофалне економске кризе. Грађани постају масовно разочарани етаблираним партијама, посебно у протестантском блоку, изгубивши поверење да постојеће странке раде у њиховом интересу. Немачку судбину је даље одредио низ трагично неефикасних канцелара и политичара са позиција конзервативне деснице и из војних кругова. Они почињу да саучествују у Хитлеровом успону, покушавајући да искористе његову популарност за своје циљеве, верујући да ће моћи лако да манипулишу „аустријским капларом” и усмере га за своје интересе. Међу њима кључне грешке чини управо Хинденбург. Већ неколико година пре доласка Хитлера на власт, Вајмарски демократски поредак је значајно нарушен тиме што је Хинденбург владао извршним председничким декретима, у договору са најчешће мањинским конзервативним председницима влада. Висока фрагментација и поларизација парламента изазвана чистим пропорционалним изборним системом са једне стране; широке уставне моћи председника у ванредним ситуацијама (додуше замишљене у сврху заштите поретка) са друге стране; и сплеткарење конзервативних политичара са треће стране, довели су до те ситуације.

Актери су у целој једначини занемарили самог Хитлера: по Картер Хету, фактор његове личности је био пресудно значајан: изузетан и хипнотишући говорник, одличне интуиције и челичних живаца који су му омогућавали да олако улази у политички ризичне ситуације из којих је често излазио као победник; уз то високих способности самопромоције, организације и разумевања модерних медија и технологије, те начина њихове употребе у политичкој агитацији. Хитлер је, након дуготрајне политичке борбе, коначно постао канцелар у јануару 1933. године. Картер Хет нас на овом месту враћа на почетак приче: равно четири недеље након Хитлеровог ступања на место председника владе, долази до пожара у Рајхстагу. Председник Хинденбург у страху од (исценираног) комунистичког преврата, на предлог Хитлера доноси драконски Акт о пуномоћи (нем. Ermächtigungsgesetz; енгл. Enabling Act),

којим је заштита индивидуалних и политичких права практично избрисана из уставног поретка. Тим актом окончане су слободе говора, штампе, окупљања, приватности комуникације; а политички систем је потпуно урушен: влада је добила право да доноси законе, као и да смењује и укида регионалне владе, што је у пракси окончало федерализам. Хинденбург је отишао у гроб следеће године, спокојно верујући да је очувао своју репутацију последњи пут, тиме што је Немачкој обезбедио стабилну, дугорочну националистичку владу.

Последње поглавље књиге се имплицитно обраћа конзервативним политичарима, које аутор великим делом сматра одговорним за Хитлеров успон: карактерисала их је кратковидост, тежња ка поларизацији јавне сфере, мржња према левици и скепса према демократском систему, заблудна самоувереност у могућност контроле над ситуацијом. Када је Хитлер преузео власт, многи од њих су схватили праву природу нацистичког покрета – а тада је било већ касно. Уосталом, највећи део иначе неефективног немачког отпора Хитлеру долазио је управо из окриља конзервативне традиције: из војних кругова, од стране предратних десно оријентисаних политичара, или из редова цркве – од многих који су га подржавали у успону. Да би додатно илустровао овај феномен, Картер Хет приказује отпор који је организован из кабинета вицекаancelара Папена током 1933. и 1934. године и трагичан крај завереника у Ноћи дугих ножева, (пара)државно организованом ликвидацији политичких противника. Ноћ дугих ножева је примарно била усмерена на опозицију с десног крила политичког спектра, као и на уклањање неподобних и бунтовних елемената унутар саме структуре нацистичког покрета. Упозорење за конзервативне политичаре данашњице јасно провејава тим редовима: не урушавајте основна правила демократске политичке игре, јер су она ту да заштите и вас.

Лекције и поуке које данашњи читалац може извући из ове фасцинантне студије су бројне, али често симплификоване. Примера ради, поједини коментатори у Сједињеним Државама су, инспирисани овом књигом, пожурили да упореде талас трампизма са ситуацијом у Вајмарској Немачкој. Иако неке паралеле свакако постоје, већа вредност ове студије се налази у објашњењу како и зашто слаби демократски систем, посебно

у доба конфронтација у вези са глобализацијом и губитка поверења у постојеће структуре. У таквој ситуацији, популиста ће се увек наћи, био то Трамп или неко други, те пажњу треба усмерити на другу страну једначине. Картер Хет углавном задржава академску објективност и не помиње политичаре и ситуације данашњице, већ оставља читаоцима да сами извуку закључке из понекад експлицитно истакнутих паралела.

Студија има и неколико видних проблема. Поред поменуте идеализације стабилности демократије у међуратној Немачкој, Картер Хет сматра нацистички покрет сасвим типичном појавом за Европу свог времена. Тај аргумент свакако делом долази из његовог кључног објашњења настанка и раста нациста (протестни покрет против глобализације), те се покушава направити паралела између бројних сличних режима тог времена широм континента погођеног економским и националним кризама. Тако овај аутор долази у сукоб са заступницима теорије посебног пута (нем. *Sonderweg*), који су сматрали да је немачки историјски развој ка нацизму практично предодређен ауторитарним менталитетом, структуром друштва и институционалном прошлошћу. Најзад, можемо се запитати и о оригиналности Картер Хетових аргумената. Осим специфичног стављања у контекст, прича коју аутор износи је, осим неких мање познатих детаља, попут деловања опозиције из Папеновог кабинета, углавном већ испричана, па чак и општепозната. Несумњиво је да је студија добро истражена и подржана како конкретним историјским изворима, тако и анегдоталним причама, као и да Картер Хет одлично слика слику једног времена и људи о њему као да се ради о историјском роману – који то нажалост није. Можда је управо подсећање и стављање у нови контекст кључна вредност ове књиге – посебно јер демократија данас треба да опстане у времену у коме више нема генерација које се сећају ужаса нацизма и светског рата, да би нас на то подсећале.